

SPECIFIČAN NAČIN DARIVANJA NEVJESTE U BUNJEVAČKIM SVADBENIM OBIČAJIMA

MILANA ČERNELIĆ
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju
i kulturnu antropologiju
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

UDK: 392.5(497.1130163.42)
Kategorija: Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 1.10.2006.
Prihvaćeno: 1.12.2006.

Autorica slijedi trag specifičnog darivanja nevjeste novcem za poljubac u svih regionalnih bunjevačkih skupina u Podunavlju, koji vodi i do primorsko-ličkih Bunjevaca. Komparativnom analizom utvrđuje raspored te pojave i njezinih suvrstica na prostoru jugoistočne Europe. Darivanje je karakteristično i za vlaške skupine te druge starosjedilačke narode, čija prostorna zastupljenost upućuje na prožimanja starosjedilačkog i slavenskog kulturnog sloja u južnim prostorima jugoist. Europe, kao i na pravce kasnijeg širenja toga običaja prema zapadu i sjeveru, s krajnjim točkama upravo na izrazitim bunjevačkim područjima.

Ključne riječi: Bunjevci / svadbeni običaji

UVOD

U svojim sam se ranijim istraživanjima dotakla i specifičnog načina darivanja nevjeste u bunjevačkim svadbenim običajima: nevjesta na svadbenom piru ljubi svatove i za poljubac dobiva uzdarje u novcu. Taj je običaj zabilježen u svih regionalnih skupina podunavskih Bunjevaca: u Somboru i Subotici i u okolici u Bačkoj, u Baji i u okolici u južnoj Mađarskoj te u okolici Budimpešte, a traga mu ima i u primorsko-ličkih Bunjevaca. Ova karakteristična bunjevačka tradicija poznata je i na širem prostoru njihove moguće pradomovine: u Livanjskom polju, u Tomislavgradu, u Gackom u istočnoj Hercegovini te u Morlaka, dakle u dalmatinskom zaleđu (Černelić, 1991:86). Takav prostorni raspored dao je poticaja da se pojava istraži i u širem međuprostoru mogućih bunjevačkih migracija, a da bi se utvrdilo njezino izvorište, valja je proučiti i u širem kontekstu jugoistočne Europe.

Karakterističan element toga običaja je uzdarje u novcu, koji nevjesta prima za darovani poljubac. Međutim u nekim područjima usporedno je potvrđena suvrstica te pojave koja kao sastavni element ne uključuje uzdarje u novcu. Može se pomišljati da je taj element noviji i da se ucijepio u taj običajni postupak, ali u pojedinim starijim izvorima (primjerice: Lovrić, Szárics, Wace-Thompson) je potvrđen upravo taj karakteristični element ovoga običajnog postupka. Moguće je da su usporedno postojale

obje varijante na istome području. U pojedinim se izvorima više puta ponavlja taj običaj, pa se jedanput za poljubac daje novac, a drugi put ne, ili se to posebno ne ističe. Možda u pojedinim izvorima podaci nisu potpuni, što može biti razlogom manje zastupljenosti uzdarja u novcu na određenome području, međutim, to je nemoguće sasvim precizno utvrditi. Premda je predmet istraživanja upravo varijanta običaja s tim sastavnim elementom, ne mogu se zanemariti niti ostale varijante. Stoga ću usporedno uputiti i na one podatke u izvorima u kojima se novac ne spominje jer su te dvije pojave srodne te je moguće da je izvorno taj postupak bio jedinstven. Novac je mogao u ukupnom razvojnem oblikovanju te pojave biti noviji element, ali ipak dovoljno dugo sastavnim dijelom običaja da bi se mogao smatrati tradicijskim. Nevjestina dužnost da ljubi svatove, najčešće u ruke, što je izraženije u patrijarhalnim sredinama, premda ne isključivo, svakako je izraz poštovanja prema starijima, prema mladoženjinoj i vlastitoj rodbini. Nerijetko je nevjesta dužna o različitim prigodama ljubiti razne sudionike svadbe, najčešće svatove, što u prvom redu podrazumijeva mladoženjine ukućane i rodbinu, drugi put će ljubiti svoju rodbinu, ponekad samo pojedine časnike itd. Dakle, u raznim prigodama tijekom predsvadbenog i svadbenog razdoblja izmjenjuju se osobe ili skupine koje je nevjesta dužna poljubiti. U mnogim izvorima nema podataka o vrsti poljupca, odnosno ljubi li ona svatove u ruke, u čelo, obraz ili u usta. Nevjesta to čini i u drugim prigodama, premda takvi detalji ne moraju uvijek biti navedeni: pri rastajanju sa svojim ukućanima, pri darivanju svatova, pri umivanju svatova, pri nevjestinu plesu sa svatovima itd. Međutim, riječ je o drugim običajima u okviru kojih poljubac može i ne mora biti popratni element običaja. U analizi podataka ograničit ću se stoga samo na čin nevjestina poljupca, kojega treba nagraditi uzdarjem u novcu.

DARIVANJE NEVJESTE UZDARJEM U NOVCU ZA POLJUBAC U PODUNAVSKIH BUNJEVACA

U većini se izvora za podunavske Bunjevce ističe da nevjesta starije svatove i časnike ljubi u ruku, a mlađe u obraz. Taj se običajni postupak tijekom svadbe ponavlja više puta. Ne spominju se u svakom od izvora sve prigode u kojima je nevjesta to dužna činiti, ali se mogu izdvojiti one koje se najčešće spominju: na predsvadbenim sastancima (poglavito na *piću*) kada svatovi dolaze po nejestu radi vjenčanja, kad nevjesta dolazi pred mladoženjin dom te kad dočekuje ili ispraća svoje svatove *pohođane*, najčešće drugoga dana pira.¹ U pojedinim se izvorima spominju i druge prigode u kojima nevjesta ljubi svatove i dobiva za to uzdarje u novcu: u Gornjem Sentivanu još na prošnji (Vidaković, 1973, Dipl. r. - KH FFP SJP); u Subotici kada dolaze mladoženjine rođakinje po nejestu da bi je vodile u crkvu na misu i kad mladoženjini rođaci *oblaze* nejestu

¹ Szárics, 1842:887; Antunovics, 1858:214; Staniša, 1889:37, 41; Ivanyi, 1891:197; *ibid.*, 1892:598; Ivanić, 1894:102; Bellosics, 1909:401-403; Rajić, 1919:46; Sekelj, 1925:114-115; Đorđević-Malagurski, 1927:36; Prčić, 1927:169, 171-172; Erdeljanović, 1930:235; Prčić, 1938:75; Meznerich, 1938:26; Bunjevački..., 1938.

(Prčić, 1927:169; Sekelj, 1925:114) ili tek u zoru drugog svadbenog dana u Čavolju (Mandić, 1975:136). I terenska ispitivanja u većini mjesta potvrđuju taj običaj, no nema uvijek podataka o njegovu ponavljanju više puta od predsvadbenog razdoblja pa do kraja pira. Uglavnom nevjesta tu dužnost ima na samome piru, u Somboru i okolici obično se vezuje uz skidanje svadbenog oglavlja, u Gradini u vrijeme dolaska *pođena*, a u Gradini i Lugovu još i prije, na *prstenu* (Černelić, EZ FFZ NR 87). U Tavankutu nevjesta ljubi goste u ruku na zarukama kad ih ispraća, a u Đurđinu, Bikiću i u Baji svekru, svekrvi i ukućanima kada sa svatovima dolazi u mladoženjin dom (ibid; Černelić, 1983; ibid., 1984). U Kaćmaru se gosti ljube kada dođu *zapiti* mladu i prije svoga odlaska, te ponovno na piru, ali se kasnije taj običaj pretvorio u *igru za krajcaru* (Batinkov, 1977, Dipl. R. - KH FFP SJP). Slično se dogodilo i u Đurđinu (Černelić, 1984). Zanimljivo je da se u Mateviću mogu primjenjivati oba običaja, ali jedan isključuje drugi: u bogatijih se nije održavao ples, već je nevjesta obilazila goste, nudila ih vinom i ljubila te od njih za to dobivala novac (Išpanović, Dipl. r. - KHFFP SJP). U Gornjem Sentivanu nevjesta ljubi svekru i svekrvi ruku kada dolazi u mladoženjin dom, a ostalim svatovima prije večere i prije uvođenja običaja plesa s nevjestom. Oba načina skupljanja novca za nevjestu primjenjuju se u drugim mjestima usporedno, a običaj plesa s nevjestom u podunavskih Bunjevaca nastao je pod utjecajem Mađara, s kojima na svim područjima žive više stoljeća zajedno kao susjedi (Černelić, 1988).

SPECIFIČAN BUNJEVAČKI NAČIN DARIVANJA NEVJESTE NOVCEM ZA POLJUBAC U KONTEKSTU JUGOISTOČNE EUROPE

Isti je običaj poznat i bačkim Šokcima, također u raznim prigodama, a pretežito kada svatovi dolaze po nevjestu i na piru, ali katkad i na prosidbi ili iza svadbe (Bački Brijeg), na *rakiji* (Bač) ili kad ona dođe u mladoženjin dom u Bođanima (Bosić, 1992:61, 76; Radičev, 1943:40; Bartolović, 1944:22; Ilić, ONŽO sign. NZ 112; Kesejić, EZ FFZ SR 31). Također u raznim dijelovima svadbe od prošnje pa do drugoga dana svadbe nevjesta ljubi svatove i dobiva uzdarje u novcu i drugdje u panonskom prostoru, u nekim mjestima (krajevima) i po više puta.² Nевjesta ljubi svoje rođake kad je dolaze pohoditi na piru, a oni joj puste sitan novac u krilo i u Lupoglavu kraj Dugog sela, što je najzapadnija potvrda ovoga običaja (Dokušec, 1935:238-239). Katkad nema podataka o darivanju

² Petrović, 1931:101; Karadžić Stefanović, 1867:313; U. M., 1845:50; Mihaljev, 1976:38, 40; Brdarić, 1988:9-10; ibid., 1989:10; Španiček, EZ FFZ NR 72; Matišek, 1979:164; Sarosács, 1978:118; Stojanović, 1881:223; Njikoš, 1970:49; Kegalj, OEKA FFZ 224; Lovretić, 1987:439, 441, 452, 455; Filakovac, 1906:118, 124, 126; Đermanović, EZ FFZ SR 97; Šalić, 1990:99-101; Vinkešić, 1991:23; Petrović, EZ FFZ NR 92 i 145; Marković, 1986:42; Krpan, 1990:199; Lukić, 1924:319; Toldi, 1994:108-109, 118; Pišonić, EZ FFZ SR 179; Moser, EZ FFZ SR 181; Čakalić, IEF rkp 801; Igić, 1986:90; Matoković, OEKA FFZ 22; Štiglmayer, OEKA FFZ 174; Kličić-Kolić, 1987:43-44; Begovac, 1994:36.

nevjeste novcem za poljubac, a u nekim mjestima, gdje se za poljubac daje uzdarje, ne mora se to činiti svaki put, ili se to možda svaki put u izvorima posebno ne ističe.³

Vrlo su rijetke potvrde da nevjesta dobiva uzdarje u novcu za poljubac na prostoru Bosne. Spominje se samo specifična varijanta prema kojoj nevjesta ljubi kuma u ruku, a od njega dobiva uzdarje u novcu u Vidovicama i Kotor-Varoši u sjevernijim dijelovima Bosne (Janjić, EZ FFZ SR 163; Kulijer, 1901:613; Filipović, 1960:237). Osim toga u Vidovicama nevjesta na svim predsvadbenim sastancima nudi sudionike čašom pića, ljubi ih, a oni joj za poljubac stavljaju u ponuđenu čašu novac. Nvjesta ljubi svatove za uzdarje u novcu u Livanjskom polju, Tomislavgradu i u Gackome u istočnoj Hercegovini (Černelić, 1991:86). I u novijim izvorima također je to potvrđeno u Livanjskom polju, ali bez podataka o uzdarju u novcu (Zubac-Ištuk, 1994:76; Duvnjak, OEKA FFZ 60). U Gackome se poljubac plaća samo prigodom ispraćaja gostiju (Delić, 1907:295). Ta je pojava bez obveze plaćanja za poljubac inače dosta raširena u Bosni i Hercegovini u svih skupina stanovništva u raznim prigodama tijekom svadbe, a poznata je i u Srba na Baniji.⁴

Tragova tom običaju ima i među primorsko-ličkim Bunjevcima. Erdeljanović spominje da se nevjesta po dolasku u novi dom ljubila sa svekrvom, svekrom i svim ukućanima u usta, za što od njih nije dobila uzdarje u novcu (1930:232). U Ivčević Kosi kraj Perušića nevjesta ljubi svatove drugoga dana kad ih ispraća i od njih dobiva uzdarje u novcu, iza *poljevačine* ljubi za novac susjede, dok se u Smiljanu ljubi sa svima drugog dana svadbe, ali pritom ne dobiva uzdarje (Hećimović-Seselja, 1985:164; Japundžić, 1935:199). Arhivska građa donosi podatke o tom običaju pred mladoženjinom kućom, ali bez podataka o uzdarju u novcu (Bonifačić, IEF rkp 275 i 276; Krauesel, IEF rkp 288; Tomljenović, IEF rkp 238). Novija terenska ispitivanja nisu u Lici potvrdila ovaj običajni postupak, ali u primorskih Bunjevaca na području Senjskog bila ima mu traga: u Žuklju je prema starijoj tradiciji nevjesta na piru ljubila samo muškarce koji su je darivali novcem, a ona je novac stavljala u škrinju (Birt et al., 2003).

Sporadičnih tragova ove pojave ima duž čitavoga Jadrana, od Istre sve do Boke kotorske i Crnogorskog primorja. Pritom podataka o uzdarju u novcu ima samo u Sovinjaku u srednjoj Istri i na otoku Cresu, uz već spomenutu potvrdu u Morlaka prema Lov-

³ Lasić, OEKA FFZ 120; Šarić, 1995, OEKA FFZ 145; Kravić, EZ FFZ SR 101; Ilić Oriovčanin, 1846:44, 57, 67; Domaćinović, EZ FFZ SR 441; Filakovac, 1906:118; Pukler, 1882:88; Vinkešić, 1991:22; Perić, OEKA FFZ 147; Marinković, OEKA FFZ 154; Marković, 1986:40; Lukić, 1924:330; Demir, 1994, Sem. r. - EZ FFZ; Marković, OEKA FFZ 27; Vuković, OEKA FFZ 40; Sinožić, 1995, OEKA FFZ 146.

⁴ Kulinović, 1898:147-149; Hangi, 1906:193; Buconjić, 1908:97; Mirković, 1887:378; Stanković, 1887:42; Aleksić, 1931:41, 44; Lilek, 1898:26, 33, 41, 46, 48-50; Š...ić, 1888:82; Klarić, 1897:702; K., 1870:417, 433-434; Kristić, 1941:114, 119; Horak, 1939:207; Filipović, 1949:164; Divić, 1935:207; Škaljić, 1951:108-109; *ibid.*, 1953:212, 217; Kajmaković, 1962:132; Delić, 1907:137, 288, 290; Grđić-Bjelokosić, 1890:88-90, 243, 335; Mićović, 1952:190, 196; Semiz, 1903:594; Šarenac, 1985:158, 160. Begović, 1887:172.

riću (Mikac, 1963:338; Linardić, 1918:275). Nevjestina obveza da poljubi mladoženjine ukućane kada dolazi sa svatovima u mladoženjin dom potvrđena je u više jadransko-dinarskih krajeva: u Istri, u Kotarima, Bukovici, u Kninskoj, Drniškoj, Sinjskoj, Imotskoj i Vrgorskoj krajini, u Makarskom primorju, te na istom području u dalmatinskih Bunjevaca, u kojih to čini na osobit način tako da ih izljubi po čitavome licu unaokolo.⁵ Katkad nevjesta tu dužnost ima i u drugim prigodama tijekom svadbe: kada svatovi dođu po nju, pred crkvom, pri obilasku sela od kuće do kuće, kad ide na bunar ljubi svakoga koga sretne; pritom se uzdarje za poljubac ne spominje osim Oklaja kraj Drniša, gdje nevjesta poljubi svakog svata kada dođu po nju, a za poljubac dobije od svakoga po jabuku.⁶ Novija arhivska građa donosi podatke o specifičnoj suvrstici ove pojave i u Konavlima: nevjesta drugoga dana svadbe silom ljubi svatove, a oni se brane od njezina poljupca (Nakić, OEKA FFZ 24; Uskoković, OEKA FFZ 23). U starijim izvorima za Konavle o tome običaju nema podataka. U Risnu u Boki kotorskoj spominje se samo da nevjesta ljubi djevera i djevojke koje ulaze k njoj u sobu, no oni joj također nisu dužni nagraditi poljubac novcem (Karadžić Stefanović, 1867:137). Ovakav način ljubljenja svatova bez uzdarja nastavlja se i u južnoj i jugoistočnoj Crnoj Gori i prema općim podacima; samo se u Kuča pritom daje novac na dar djeveru za nejestu pri ispraćaju svatova.⁷ U Crmnici se spominje da nevjesta na prošnji ljubi svekra u ruku, a on joj uzvraća darom u novcu (Vukmanović, 1935:96). Još je jedna zanimljiva suvrstica te pojave prema općem podatku: svakoga svata koji je došao na svadbu nevjesta ljubi svaki put kad ga sretne, a on je mora darivati novcem za poljubac (Karadžić Stefanović, 1953:123).

Ta je pojava poznata i u drugim južnoslavenskih naroda. U Makedoniji se to često čini više puta tijekom svadbe i katkada se pritom nejesti daje za poljubac uzdarje u novcu (Filipović, 1939:432, 438, 440; Kličkova-Georgieva, 1965:101, 107, 108, Tanović, 1927:118). Za druga područja o uzdarju nema podataka (Manojlović, 1926:88, 92; Pavlović, 1928:233; Tanović, 1927:180). Zanimljivi su raznovrsni oblici ovoga običajnog postupka u Đevđelijskoj Kazi, gdje se poljubac ne nagrađuje svaki put; kad svatovi dođu po nejestu, za poljubac je nagrađuje samo kum i to jabukom s puno zataknutog novca, a pri kraju pira za poljubac dobije novac od svih svatova (Tanović, 1927:176, 180, 188). U Bugarskoj se prema većini potvrda nejesti za poljubac obvezatno daje uzdarje u novcu (Genčev, 1987:83; Elčinova:120⁸; Roideva, 1978:31; Bogišić, 1874:260). Budući da se to

⁵ Bonifačić Rožin, IEF rkp 88; Bogišić, 1874:243, 245, 246; Ujević, 1896:161; Erdeljanović, 1930:228; Bonifačić Rožin, IEF rkp 270; *ibid.*, IEF rkp 262; Milićević, IEF rkp 758; Miličić, OEKA FFZ 142; Alaupović-Gjeldum, 1995-1996:70, 74, 77; Kutleša, 1993:292, 294; Mustapić, EZ FFZ SR 75; Vojnović, EZ FFZ NR 37.

⁶ Bonifačić Rožin, IEF rkp 165; *ibid.*, IEF rkp 262; Miličić, OEKA FFZ 142; Alaupović-Gjeldum, 1995-1996:70; Mustapić, EZ FFZ SR 75; Vojnović, EZ FFZ NR 37.

⁷ Bogišić, 1874:250; Vukmanović, 1952:609; *ibid.*, 1960:323; *ibid.*, 1962:85; Pavićević, 1933:175; *ibid.*, 1936:38; Jovićević, 1911:754; *ibid.*, 1926:533; Erdeljanović, 1907:274; Dučić 1931:231; Medaković, 1860:47; Martinović, 1867:60; Vrčević, 1891:80.

⁸ Ovim sam se izvorom služila prema preslici članka na kojoj nije bila naznačena godina njegova objavljivanja.

više puta ponavlja od prosidbe do pira, nevjesta daje poljubac i bez naknade (Genčev, 1987:38, 82, 93). Potvrda obiju varijanti ovoga običajnog postupka ima i u Srbiji. Poljubac se ne nagrađuje ponegdje u južnoj i zapadnoj Srbiji (Nikolić, 1910:216, 225, 236; Stojančević, 1974:446; Filipović-Tomić, 1955:80; Blagojević, 1984:261; Rajković, 1982:139). Nevjesta za poljubac dobiva novac samo na Kosovu i u području zapadno od Morave (Manojlović, 1933:43; Petrović, 1948:279). U Sjeničkom polju u jugozapadnoj Srbiji nevjesta ne ljubi svatove, već se s njima pozdravlja i upoznaje i pritom od njih dobiva dar u novcu (Rajković, 1982:128).

Darivanje nevjeste novcem za poljubac dobro je poznat običaj u vlaškim krajevima sjeveroistočne Srbije, u Negotinskoj krajini na zarukama, a drugdje kada svatovi dolaze po nejestu te na piru pred mladoženjinim domom.⁹ Katkad nema podataka o uzdarju u novcu za poljubac (Pantelić, 1970:134; Grbić, 1909:164, 185; Stanojević, 1925:58, 90).

Ta je pojava važan sastavni element svadbenih običaja i na jugu Balkana, u Vlaha u sjevernoj Grčkoj i u južnoj Albaniji. U Vlaha u Samarini gosti prvo poljube nejestu u čelo, a ona njih u ruke i za to dobiva uzdarje u novcu. To čini više puta tijekom svadbenoga dana i drugoga dana svadbe: nakon vjenčanja pred crkvom, kad ispraćaju nejestinu rodbinu, koja je zajedno sa svatovima iz crkve došla u mladoženjin dom; tada odlaze i mladoženjini svatovi i kada se uskoro vrate, nevjesta ih dočekuje i ljubi im ruke, i konačno pri ispraćaju nejestine rodbine, koja je došla na pir u pohode drugoga dana svadbe (Wace-Thompson, 1914:118, 120-122). Ta je pojava potvrđena i prema općim podacima za Vlahe (Weigand, 1894:40). U južnoj Albaniji nejesti za poljubac svatovi na piru daruju novac; osim toga ona ljubi ruke ženama koje ulaze k njoj u zasebnu sobu, kao i svojim roditeljima i rodbini pred odlazak, ali bez spomena o novčanom daru (Hahn, 1853:145-146).

Premda je ova pojava zastupljena na dosta širokom prostoru, može se uočiti da se u mnogim krajevima usporedno s darivanjem nevjeste za poljubac često nejesti za poljubac ne daje uzdarje, odnosno da o tome nema podataka. Osobito je to često u Bosni, duž Jadrana i u Crnoj Gori, dok u drugim krajevima gotovo da su obje vrste podataka ravnomjerno zastupljene, osim panonskih krajeva u kojima prevladavaju podaci o darivanju poljupca novcem. U podunavskih je Bunjevaca nevjesta za poljubac uvijek darivana novcem, a isto je još samo u Vlaha u sjevernoj Grčkoj, premda se i u drugim vlaškim krajevima samo iznimno ne navodi taj podatak.

⁹ Pantelić, 1970:128; *ibid.*, 1975:135; *ibid.*, 1978:371-372, 378; Grbić, 1909:192; Bošković-Matić, 1962:163, 166; Reljić, 1965:72; Janković, 1895:441, 445.

SPECIFIČNE SUVRSTICE DARIVANJA NEVJESTE NOVCEM ZA POLJUBAC

Zanimljiva se suvrstica ovoga običaja javlja i na raznim stranama jugoistočne Europe u okviru prostorne zastupljenosti darivanja nevjeste za poljubac, ali samo u nekim užim područjima. U nekim krajevima nevjesta ima dužnost da ljubi svakoga koga sretne na putu, a za poljubac može i ne mora dobiti novac. Specifičnost te varijante je da nevjesta takvu dužnost ima izvan kuće i prema široj društvenoj zajednici, dakle ne samo prema sudionicima svadbe. Tu dužnost ona može imati u različito vrijeme. Rijetkih tragova toj pojavi ima i u podunavskih Bunjevaca: u Erčinu i u Đurđinu zabilježeno je da je nevjesta morala poljubiti svakoga koga sretne na ulici, a nakon što su obavljene zaruke od njih je za to dobivala novac (Deisinger, NMB EA 4023; Černelić, 1984). U tom razdoblju nevjesta ima tu dužnost još samo u Baranji, u požeškom i u našičkom kraju (Donja Motičina), a spominje se i prema starijem izvoru iz prošlog stoljeća za šire područje Slavonije (Mihaljev, 1976:38; Igić, 1986:80; Petrović, EZ FFZ NR 47; Ilić Oriovčanin, 1846:41). Nešto češće tu dužnost ima nevjesta drugoga dana ili neposredno poslije svadbe, ne uvijek precizno vremenski određeno, kad obično u pratnji ide selom i ljubi sve poznate koje putem sretne. U podunavskih Bunjevaca u okolici Budimpešte mlada mora poljubiti svakoga koga sretne na ulici u Erčinu (izvor nije precizan s obzirom na vrijeme kada se to čini, pa se ta dužnost možda odnosi i na dulje razdoblje), a u Tukulji ide od kuće do kuće s istom namjerom (Deisinger, NMB EA 3029 i 3031). Na Nenadić salašima zabilježeno je da prvi petak poslije svadbe, kada snaša ide sa zaovom na *pijac*, i u prvu nedjelju svakoga rođaka i znanca kojega putem sretne poljubi i od njega dobije uzdarje u novcu (Černelić, EZ FFZ NR 87). U Baji drugog dana ide u pratnji mladoženjinih rođakinja roditeljskom domu u posjet, ako nekoga poznatoga sretne putem mora ga poljubiti, a on mora uzvratiti darom u novcu (Bellosics, 1909:403). Ista je pojava potvrđena i u Baču u Šokaca (Bosić, 1992:29). Premda je ova varijanta rijetka u podunavskih Bunjevaca, u nekom od oblika pojedinačno joj ima traga u svih regionalnih skupina u Podunavlju, što ujedno može značiti da je u pirajšnjim stoljećima mogla biti češća. Drugog dana svadbe ili poslije svadbe nevjesta ljubi svatove i dobije od njih uzdarje u novcu ponegdje u Slavoniji: u Otoku to čini kad je prvi put zaviju u zlataru pred crkvom kad ide na uvod u crkvu; u Varoši kraj Broda djever je vodi od kuće do kuće; u Vrbovi kraj Gradiške prvih dana nakon pira ljubi svakoga tko dođe u kuću, a katkada tu dužnost nevjesta ima i kroz dulje razdoblje; u Nuštru kraj Vinkovaca ljubi koga sretne drugoga dana svadbe, u Rajiću i Gornjim Bogićevcima u okolici Novske u pratnji svojih djevera obilazila je selom i dijelila poljupce, a u Vukojevcima kraj Našica osam dana poslije svadbe (Lovretić, 1897:452; Lukić, 1924:331; Kurjaković, 1896:159; Adžaga, OEKA FFZ 125; Škrbić 2000/2001:211; Petrović, EZ FFZ NR 47).

Rijetkih potvrda te pojave ima i duž Jadrana. Slično kao u Tukulji u sjeverne bunjevačke skupine u Podunavlju, nevjesta u kumovoj pratnji ide od kuće do kuće i ljubi ukućane u Lovreću kraj Makarske, ali nema podataka o uzdarju u novcu (Mustapić, EZ FFZ SR 75). U dijelu Splitske zagore nevjesta ljubi sve poznate prve nedjelje i za

blagdana nakon vjenčanja (Alaupović-Gjeldum, 1995-1996:77). U dalmatinskih Bunjevaca tu dužnost ima svaki put kad sretne nekoga od roda u crkvi (Erdeljanović, 1930:228). Slično kao u Otoku u Slavoniji, u Risnu u Boki kotorskoj to se čini pri uvođenju nevjeste u crkvu, no ona ljubi samo žene, a muškarcima se klanja, bez podataka o uzdarju u novcu (Karadžić Stefanović, 1867:153).

Nadalje, ima potvrda te pojave i na istočnim stranama jugoistočne Europe. U Leskovačkoj Moravi ljubi u ruku koga sretne samo nakon vjenčanog čina (Đorđević, 1958: 464). Na području Nišave u jugoistočnoj Srbiji i u Skopskoj kotlini na sjeveru Makedonije to čini na putu do vode, a u Ljeskovcu i trnovskoj okolici u sjevernoj Bugarskoj po povratku s vode i svaki put prima uzdarje u novcu (Mihailović, 1971:100; Filipović, 1939:444; Bogišić, 1874:260).

Dužnost nevjeste da ljubi svakoga od poznatih koje sretne može potrajati od nekoliko mjeseci, najčešće do godine dana, katkada i po nekoliko godina. Tragovi podvarijante iste pojave u Slavoniji su iznimka (Kurjaković, 1896:159; Čakalić, IEF rkp 801). Karakteristična je za južne krajeve, gdje se nevjesta mora najčešće pokloniti prije nego što poljubi određenu osobu: dalmatinsko zaleđe, sjeveroistočna i istočna Bosna, istočna Hercegovina, južna Dalmacija, Boka kotorska, južna i jugoistočna Crna Gora, sjeverna Makedonija, južna i jugoistočna Srbija i sjeverozapadna Bugarska. Znatno su češće potvrde bez podataka o uzdarju u novcu za poljubac, a katkada se to odnosi na goste koji dolaze u kuću u tom razdoblju.¹⁰ Kao i u prethodnim primjerima ponegdje pritom dobije dar u novcu; samo u maglajskom i gračaničkom kraju u sjeveroistočnoj Bosni, a u skopskoj kotlini u sjevernoj Makedoniji ovaj je običajni postupak specifičan: sve nevjeste koje su se te godine udale o Đurđevdanu se poredaju pred crkvom i svima poznatima koji naiđu ljube ruke i klanjaju se crkvi; to čine i o svim drugim važnijim blagdanima do Duhova, a ponegdje se taj običaj prakticira samo jedanput godišnje drugoga dana Uskrsa ili na Đurđevdan (Lilek, 1898:40; Filipović, 1939:446).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Običaj darivanja nevjeste za poljubac u svim njezinim varijantama ima karakterističan prostorni raspored. Osnovni običajni postupak da nevjesta ljubi, najčešće u ruke, a katkad i u lice sve svatove ili možda samo mlađe i da za poljubac dobije uzdarje u novcu, upravo je karakteristična pojava u vlaških skupina i u podunavskih Bunjevaca s određenim tragovima u primorsko-ličkih i nešto više u dalmatinskih Bunjevaca, ali uglavnom bez podataka o uzdarju u novcu. Podaci o uzdarju u novcu češći su u panonskim i vlaškim područjima, a najčešće su usporedno zastupljene obje mogućnosti na čitavome prostoru pojavnosti ovoga običaja. U nekim krajevima, poglavito u Bosni,

¹⁰ Lilek, 1898:39; Fortis, 1984:53 - Drmiš; Bogišić, 1874:244; Erdeljanović, 1930:228; Pukler, 1882:88; Grđić-Bjelokosić, 1890:106; Palunko, 1908:264; Mićović, 1952:202; Vukmanović, 1952:609; Vešović, 1935:375; Erdeljanović, 1907:280; Dučić, 1931:233; Đorđević, 1958:464; Nikolić, 1910:233; Stojančević, 1974:450; Janković, 1895:450; Elčinova ***:123.

Dalmaciji i Crnoj Gori, prevladava ljubljenje svatova bez darivanja nevjeste novcem za poljubac. Sklonija sam pretpostavci da je novac kao sastavni element toga običaja njegov arhaični i izvorni element. Ako je ipak riječ o novijem sloju, on je "nov" najmanje pet do šest stoljeća. Mnogi drugi postupci nevjeste i svatova u svadbenim običajima povezani su s novčanim darovima. Da je riječ o novijoj pojavi, mogla bi nas zvesti sklonost ka skupocjenim novčanim i drugim darovima koja je prevladala u suvremenoj svadbi, što je postalo gotovo općerašireno. U tradicijski koncipiranoj svadbi novčani prilozi su znatno skromniji, bili su više simbolični i uz ostalo im je svrha bila pomoći mladom bračnom paru u zasnivanju nove samostalne obiteljske jedinice, u prijašnjim vremenima češće u okviru zadružne obitelji. Sklonost suvremenih svadbara da iz održavanja svadbi ujedno izvuku i određenu materijalnu dobit, zasigurno je pridonijela da se i neki stariji elementi običaja održe jer se lako mogu uskladiti sa suvremenim potrošačkim mentalitetom, premda su mu u tradicijskoj svadbi svrha i izvorno značenje različiti.

Dakle, specifičan način darivanja nevjeste novcem za poljubac jedna je od srodnih karakterističnih pojava u nizu u svadbenim običajima Bunjevaca i balkanskog stanovništva romanskoga govora (poznatog pod etničkim imenom Vlasi). Oni su približno isto razmješteni u prostoru (Černelić 1994/1995; *ibid.*, 1997; *ibid.*, 2000; *ibid.*, 2004/2005). Taj njihov prostorni razmještaj pokazuje da su se prožimanja starosjedilačkog i slavenskog kulturnog sloja odigravala u južnim prostorima jugoistočne Europe. Zaslugom vlaških nomadskih pomicanja ti su se kulturni elementi postupno stoljećima širili duž jadransko-dinarskog pojasa. Pojedine specifične elemente iz svadbenih običaja Bunjevaca i Vlaha, među kojima je i običaj uzdarja nevjesti za poljubac, nalazimo upravo na krajnjem jugu dinarsko-jadranskoga prostora, u Konavlima, Boki kotorskoj i u Crnogorskom primorju sa zaleđem. Nadalje, njihov raspored u prostoru upućuje i na pravce njihova kasnijeg širenja prema zapadu i sjeveru, s krajnjim točkama upravo na izrazitijim bunjevačkim područjima. Činjenica da su ti elementi ujedno zajednički i romanskom starosjedilačkom kulturnom sloju, može biti pokazateljem višestrukih preslojavanja na prostoru jugoistočne Europe. Specifično darivanje nevjeste, uz mnoge druge posebne pojave iz tradicijske baštine podunavskih Bunjevaca karakterističnog razmještaja na prostoru jugoistočne Europe potiče na pokušaj razrješavanja pitanja etnogeneze Bunjevaca.

LITERATURA I IZVORI

Skraćenice za češće navođena izdanja:

ZbNŽO = Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena HAZU

GIZM = Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu

GIEM = Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu

NU = Narodna umjetnost

SEZb = Srpski etnografski zbornik

VjEM = Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu

ALAUPOVIĆ-GJELDUM, Dinka (1995/1996): Običaji i vjerovanja pri sklapanju braka u dijelu Splitske zagore, *Ethnologica Dalmatica* 4-5, Split, str. 63-81.

ALEKSIĆ, Dragoslav (1931): *Knežopolje i Knežopoljci u prošlosti i sadašnjosti*. Bosanska Dubica.

ANTUNOVICS, József (1858): A szabadkai dalmata népszokások, rövid történeti ismeretél, *Házank*, 1 (1-2), Budapest, str. 203-215.

BARTOLOVIĆ, Stjepan (1944): Stari svatovski običaji u Baču, *Klasje naših ravni*, 6 (1-2), Zagreb, str. 21-37.

BEGOVAC, Ruža (1994): Svadbeni običaji Hrvata u Podravini, *Etnografija Hrvata u Mađarskoj* 1, Budimpešta, str. 21-42.

BEGOVIĆ, Nikola (1986): *Život i običaji Srba graničara*. Beograd (pretisak iz 1887. godine).

BELLOSICS, Bálint (1909): Bunyevácok. *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája* 1, Budapest, str. 395-407.

BIRT, Danijela – **JURKOVIĆ**, Jasmina – **KELEMEN**, Petra (2003): Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka na obroncima Senjskog bila, *Senjski zbornik* 30, Senj, str. 445-538.

BLAGOJEVIĆ, Natalija (1984): Običaji u vezi s rođenjem, ženidbom i smrću u titovoužičkom, požeškom i kosjeričkom kraju, *GLEM* 48, Beograd, str. 209-310.

BOGIŠIĆ, Valtazar (1874): *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena*. Zagreb.

BOSIĆ, Mila (1992): *Ženidbeni običaji Šokaca Hrvata u Bačkoj*. Novi Sad.

BOŠKOVIĆ-MATIĆ, Milica (1962): Narodni običaji u Gornjoj Resavi. I. Svadbeni običaji. *GLEM* 25, Beograd, str. 135-170.

BRDARIĆ, Stjepan (1988): Svatovski običaj u baranjskih Hrvata I, *Đakovački vezovi*, Đakovo, str. 9-11.

BRDARIĆ, Stjepan (1989): Svatovski običaj u baranjskih Hrvata II, *Đakovački vezovi*, Đakovo, str. 10-11.

BUCONJIĆ, Nikola (1908): *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u BiH*. Sarajevo.

BUNJEVAČKI NARODNI OBIČAJI: *Subotičke novine*, Subotica, 29, str. 3; 30, str. 2.

ČERNELIĆ, Milana (1991): *Uloge i nazivi odabranih svatova u Bunjevaca*. Etnološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

ČERNELIĆ, Milana (1995/1996): Comparable Occurances in Wedding Customs of the Bunjevci and the Romance Language Speaking Inhabitants of the Balkan Penninsula, *Studia ethnologica Croatica* 7, Zagreb, str. 181-192.

ČERNELIĆ, Milana (2000): Kolač/kruh u obredu prstenovanja i blagoslova mladenaca u Bunjevaca iz okolice Budimpešte, *Etnografija Hrvata u Mađarskoj* 7, Budapest, str. 81-95.

ČERNELIĆ, Milana (2003/2004): Watercrossing of the Wedding Procession, *Studia ethnologica Croatica* 14/15, Zagreb, str. 5-21.

DELIĆ, Stevan (1907): Seoska svadba u Gacku, *GIZM* 18, Sarajevo, str. 115-154, 253-302.

DIVIĆ, Nevenka (1935): Svadbeni običaji jugoslavenskog naroda. Banjaluka (okolica – muslimanska svadba), *VjEM*, 1, Beograd, str. 203-207.

DOKUŠEC, Stjepan (1935): Svadbeni običaji. Lupoglav, Dugoselo, *VjEM* 1 u Zagrebu, Beograd, str. 219-240.

DUČIĆ, Stevan (1931): Život i običaji plemena Kuča, *SEZb* 68, Beograd.

DORĐEVIĆ, Dragutin (1958): Život i običaji narodni u leskovačkoj Moravi, *SEZb* 70, Beograd.

DORĐEVIĆ MALAGURSKI, Mara (1927): Bunjevački običaji u slikama. Subotica.

ELČINOVA, Magdalena: Svadbenita obrednost v Mihailgradsko. *Regionalni proučavanja na b'garskija folklor* 1, Sofija, str. 108-124.

ERDELJANOVIĆ, Jovan (1907): Kuči, pleme u Crnoj Gori, *SEZb* 8, Beograd, str. 3-344.

ERDELJANOVIĆ, Jovan (1930): *O poreklu Bunjevaca*. Beograd.

FILAKOVAC, Ivan (1906): Ženidba. Narodni običaji u Retkovicima (Slavonija), *ZbNŽO* 11, Zagreb, str. 108-128.

FILIPOVIĆ, S. Milenko (1939): Običaji i verovanja u Skopskoj kotlini, *SEZb* 54, Beograd, str. 276-566.

FILIPOVIĆ, S. Milenko (1949): Život i običaji u Visočkoj nahiji, *SEZb* 61, Beograd.

FILIPOVIĆ, S. Milenko (1960): Narodni običaji Srba u severoistočnoj Bosni prema jednoj anketi 1911, *Članci i građa za kulturu i istoriju istočne Bosne* 4, Tuzla, str. 199-332.

FILIPOVIĆ, Milenko - **TOMIĆ**, Persida (1955): Gornja Pčinja, *SEZb* 68.

FORTIS, Alberto (1984): *Put po Dalmaciji*. Zagreb.

GRBIĆ, Savatije (1909): Srpski narodni običaji iz sreza Boljevačkog, *SEZb* 14, Beograd, str. 1-382.

GENČEV, Stojan (1987): *Svadbata. B'garski praznici i običaji*. Sofija.

GRDIĆ-BJELOKOSIĆ, Luka (1890): Svadba u Gornjoj Hercegovini. Svatovski običaji na selu, *Bosanska vila* 5, Sarajevo, str. 26-27, 41-42, 57, 72-73, 88-90, 104-106.

GRDIĆ-BJELOKOSIĆ, Luka (1890): Svadba u Gornjoj Hercegovini. Svatovski običaji po gradovima, *Bosanska vila* 5, Sarajevo, str. 243-245, 264-266, 279-282, 301-304, 335-337.

HAHN, Johann Georg (1853): *Albanesische Studien*. Wien.

HANGI, Antun (1906): *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.

HEĆIMOVIĆ-SESELJA, Mara (1985): *Tradicijski život i kultura ličkoga sela Ivčević Kosa*. Zagreb.

HORAK, Leopold (1939): Hrvatski ženidbeni običaji. Ovčarevo kod Travnika, *ZbNŽO* 32 (1), Zagreb, str. 203-208.

IGIĆ, Ljubica (1986): Svatovski običaji u selu Doljanovci u Požeškoj kotlini, *Vjesnik muzeja Požeške kotline* 4-5, Slavonska Požega, str. 79-93.

ILIĆ ORIOVČANIN, Luka (1846): *Narodni slavonski običaji*. Zagreb.

IVANIĆ, Ivan (1894): *O Bunjevcima, poviesno-narodopisna rasprava*. Subotica.

IVÁNYI, István (1891): A szabadkai bunyevácok és szokásaik, *Ethnographia* 2, Budapest, str. 185-200.

IVÁNYI, István (1892): *Szabadka szabad király város története* 1, 2. Szabadka.

JANKOVIĆ, Ljubomir (1895): Svadba u srezu belopalanačkom, okrugu pirotskom, *Delo, list za nauku, književnost i društveni život* 2, Beograd, str. 437-451.

JAPUNDŽIĆ, Marinka (1935): Svatovski običaji jugoslavenskog naroda. Smiljan (Lika), *VJEM* 1, Beograd, str. 195-200.

JOVIĆEVIĆ, Andrija (1911): Riječka nahija (u Crnoj Gori), *SEZb* 15, Beograd, str. 385-835.

JOVIĆEVIĆ, Andrija (1926): Zeta i Lješkopolje, *SEZ* 38, Beograd, str. 357-599.

K. (1870): Ženitbeni običaji u Bosni, *Vienac zabavi i pouci, Tečaj* 2, Zagreb, str. 400-302, 415-418, 431-434.

KAJMAKOVIĆ, Radmila (1962): Narodni običaji. Etnološka-folkloristička istraživanja u Imljanima, *GIZM* n.s., 17, Sarajevo, str. 141-158.

KARADŽIĆ STEFANOVIĆ, Vuk (1867): *Život i običaji naroda Srpskoga*. Beč.

KARADŽIĆ STEFANOVIĆ, Vuk (1953): *Crna Gora i Boka kotorska*. Beograd.

KLARIĆ, Ivan (1897): Ženidbeni običaji kod rimokatolika u Varcar-Vakufu, *GIZM* 9, Sarajevo, str. 693-703.

KLIČKOVA, Vera – **GEORGIEVA**, Milica (1965): Svadbenite običaji od seloto Galičnik-Debarsko, *Glasnik Etnografskog muzeja* 2, Skopje, str. 95-186, Skopje.

KLIKIĆ-KOLIĆ, Vesna (1987): Darovina i milošća za vrijeme ašikovanja i svatova u Davoru, *Etnološka tribina* 10, Zagreb, str. 37-49.

KRISTIĆ, Augustin (1956): *Crkveno-narodni običaji Kreševa*. Poseban otisak iz Dobrog pastira, god. VII. Sarajevo.

KRPAN, Stjepan (1990): *Narodne starine Gornjih Andrijevača*. Slavonski Brod.

KULJER, Andrija (1901): Ženidbeni običaji u težaka katolika okolice kotor varoške, *GIZM* 13, Zagreb, str. 608-618.

- KULINOVIĆ**, Muhamed Fejzi beg (1898): Muhamedanska ženidba u Bosni, *ZbNŽO* 3, Zagreb, str. 140-149.
- KURJAKOVIĆ**, Mijo (1896): Ženidbeni običaji. A) Iz Vrbove (kotar Nova Gradiška) u Slavoniji, *ZbNŽO* 1, Zagreb.
- KUTLEŠA**, Silvestar (1993): *Običaji u Imockoj krajini*. Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu - HAZU, Imotski.
- LINARDIĆ**, Andrija (1918): Ženidba (otok Cres), *ZbNŽO* 23, Zagreb, str. 269-276.
- LILEK**, Em. (1898): Ženidba i udadba u Bosni i Hercegovini, *GIZM* 10, Sarajevo, str. 5-92.
- LOVRETIĆ**, Josip (1897): Otok. Narodni život i običaji, *ZbNŽO* 2, Zagreb, str. 91-459.
- LOVRIĆ**, Ivan (1948): *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb.
- LUKIĆ**, Luka (1924): Varoš. Narodni život i običaji, *ZbNŽO* 25, Zagreb, str. 105-349.
- MANDIĆ**, Mišo (1975): Svadbeni običaji čavoljskih Bunjevaca, *Etnografija južnih Slavena u Mađarskoj* 1, Budimpešta, str. 113-148.
- MANOJLOVIĆ**, Kosta (1926): Svadbeni običaji u Galičniku, *GIEM* 1, Beograd, str. 84-93.
- MANOJLOVIĆ**, Kosta (1933): Svadbeni običaji u Peći, *GIEM* 8, Beograd, str. 39-51.
- MARKOVIĆ**, Josip (1986): *Običajnik župe Sikirevci*. Sikirevci.
- MARTINOVIĆ**, Sava (1867): Kako se u Crnoj Gori žene i udavaju, *Dragoljub, zabavan i poučan list* 12-14, 28-31, 44-46, 56-62, Zagreb.
- MATIŠEK**, Ladislav (1979): O staroj bošnjačkoj svadbi u Ati, *Etnografija južnih Slavena u Mađarskoj* 3, Budimpešta, str. 157-175.
- MEDAKOVIĆ**, M. (1860): *Život i običaji Crnogoraca*. Novi Sad.
- MEZNERICH**, Jenő (1952): *Bunyevácok* (Tanulmány). Budapest.
- MIĆOVIĆ**, Ljubo (1952): Život i običaji Popovaca, *SEZb* 64, Beograd.
- MIHAILOVIĆ**, Sunčica (1971): Svadbeni običaji u Nišavi, *GIEM* 34, Beograd, str. 85-103.
- MIHALJEV**, Jelka (1976): Svatovski običaji baranjskih Hrvata u selima Draž, Gajić, Topolje, Podolje, Duboševica, U: *Đakovački vezovi*:38-40, Đakovo.
- MIKAC**, Jakov (1963): Istarski narodni običaji, nošnja, stočarstvo i istarska oruđa, *Problemi sjevernog Jadrana* 1, Rijeka, str. 295-403.
- MIRKOVIĆ**, Petar (1887): Srpski svatovi u Bosanskoj krajini, *Bosanska vila* 2 (23, 24), Sarajevo, str. 359-360, 377-379.
- NIKOLIĆ**, Vladimir (1910): Iz Lužnice i Nišave, *SEZb* 16, Beograd.
- NJIKOŠ**, Julije (1970): *Slavonijo, zemljo plemenita. Narodni običaji, pjesme, kola i poskočice*. Matica hrvatska, Osijek.

- PALUNKO**, Vice (1908): Ženidba (Običaji u Popovu u Hercegovini), *ZbNŽO* 13, Zagreb, str. 233-266.
- PANTELIĆ**, Nikola (1970): Svadbeni običaji u Negotinskoj krajini, *GLEM* 33, Beograd, str. 123-148.
- PANTELIĆ**, Nikola (1975): Ženidbeni običaji u okolini Bora. *GLEM*, 38:123-146, Beograd.
- PANTELIĆ**, Nikola (1978): Ženidbeni običaji u opštini Zaječar, *GLEM* 42, Beograd, str. 355-382.
- PAVLOVIĆ**, Jeremija (1928): *Maleševo i Maleševci*. Beograd.
- PETROVIĆ**, Ž. Petar (1931): Svadbeni običaji (Beogradsko Podunavlje), *ZbNŽO* 28 (2), Zagreb, str. 92-110.
- PETROVIĆ**, Ž. Petar (1948): Život i običaji na Gruži, *SEZb* 58, Beograd.
- PRČIĆ**, Ive (1938): Bunjevački narodni običaji, *Danica ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1939*, Subotica, str. 66-79.
- PRČIĆ**, Kata (1927): Svadbeni običaji kod subotičkih Bunjevaca pri kraju XIX vika, *Književni sever* 3 (3-4), Subotica, str. 167-173.
- PUKLER**, Ante (1882): *Ženidbeni običaji i svatovske pjesme u Hrvata*. Zagreb.
- RADIČEV**, Marin (1943): Šokački svadbeni običaji u Bačkom Briegu, *Klasje naših ravni* 5 (1), Zagreb, str. 37-43.
- RAJIĆ**, Blaško (1919): Subotica, *Danica ili bunjevačko-šokački kalendar za pristupnu godinu 1920*, Subotica, str. 30-48.
- RAJKOVIĆ**, Petar (1982): Ženidbeni običaji Srba u Sjeničkom polju, *GLEM* 46, str. 125-133.
- RELJIĆ**, Ljubomir (1965): Svadbeni običaji u okolini Knjaževca, *Razvitak* 5 (1), Zaječar, str. 64-75.
- ROIDEVA**, Ana (1978): Za s'vremennata svatbena obrednost (Po materialu ot Gabrovska okr'g), *B'lgarska etnografija* 3-4, Sofija, str. 23-41.
- SAROSÁ CZ**, György (1968): Baranyai délszláv népszokások 1. Karácsony és lakodalmi szokások a sokackonál és bosnyákknál. U: *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1967*, Pécs, str. 103-122.
- SEKELJ**, Geza (1925): Bunjevački običaji (iz Subotice), *Književni sever* 1 (3), Subotica, str. 112-155.
- STANIŠA** (1899): Svatovi, *Danica ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1900*, Subotica, str. 35-42.
- SEMIZ**, S. (1903): Svadbeni običaji u Mostaru, *GIZM* 15, Sarajevo, str. 586-597.
- STANKOVIĆ**, Jevrem (1887): Čečava s okolicom i stanovnicima svojim, *Bosanska vila*, 2 (3), Sarajevo, str. 41-44.
- STANOJEVIĆ**, Marinko (1925): Svadbeni običaji u Timoku, *Letopis Timočke Eparhije* 3, Zaječar, str. 47-93.

- STOJANČEVIĆ**, Vidosava (1974): Vranjsko Pomoravlje, *SEZb* 86, Beograd.
- STOJANOVIĆ**, Mijat (1881): *Slike iz života hrvatskog naroda po Slavoniji i Srijemu*. Zagreb.
- SZÁRICS**, Jenő (1842): A Bunyevácok, *Regélő Pesti Divatlap* 81, 82, Budapest, str. 849-853, 869-872, 886-888.
- Š...IĆ**, M. (1988): Ženidbeni narodni običaji u okolici derventskoj, *Novi prijatelj Bosne* 1, Senj, str. 59-91.
- ŠALIC**, Tomo (1990): *Vrbica u Đakovštini 1330-1990*. Privlačica, Vinkovci.
- ŠARENAC**, Jakov (1985): Običaji o rođenju i ženidbi u istočnoj Hercegovini, *GIEM* 49, Beograd, str. 131-162.
- ŠKALJIĆ**, Abdulah (1951): Neki običaji iz Lubove, *Bilten Instituta za proučavanje folkloru* 1, Sarajevo, str. 105-112.
- ŠKALJIĆ**, Abdulah (1953): O običajima i vjerovanjima u srezu jajačkom, *Bilten Instituta za proučavanje folkloru* 2, Sarajevo, str. 201-238.
- ŠKRBIĆ**, Nevena (2000/2001): Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka u selima u okolici Novske, *Studia ethnologica Croatica* 12/13, Zagreb, str. 145-213.
- TANOVIĆ**, Stevan (1927): Srpski narodni običaji u Đevđelijskoj Kazi, *SEZb* 40, Beograd.
- TOLDI**, Zvonimir (1994): *Nek se spominja i pamti. Život i običaji seljačkog svita u Brockom Posavlju* 2. Slavonski Brod.
- U. M.** (1845): Običaj svatovski u Sremu, *Serbskij Letopis za godinu 1845 19 (70)*, Budim, str. 37-70.
- UJEVIĆ**, Ivan (1896): Ženidbeni običaji. b) Iz Imotske i Vrhgorske krajine u Dalmaciji, *ZbNŽO* 1, Zagreb, str. 159-162.
- VEŠOVIĆ**, R. J. (1935): *Pleme Vasojevići u vezi s istorijom Crne Gore i plemenskim životom susjednih brda*. Sarajevo.
- VINKEŠIĆ**, Josip (1991): Svatovski običaji u Drenjskom Slatiniku. U: ur.***, *Đakovački vezovi*, Jubilarna revija, 1967-1991, Đakovo, str. 21-23.
- VRČEVIĆ**, Vuk (1891): *Razni članci*. Dubrovnik.
- VUKMANOVIĆ**, Jovan (1935): Vjerski i društveni život u Crmnici, *Zapisi, glasnik Cetinjskog istorijskog društva* 8 (14), Cetinje, str. 92-100.
- VUKMANOVIĆ**, Jovan (1952): Svadba u Spiču, *Stvaranje, časopis za književnost i kulturu* 7 (9), Cetinje, str. 547-555; 10, str. 90-609.
- VUKMANOVIĆ**, Jovan (1960): *Paštrovići. Antropogeografska ispitivanja*. Cetinje.
- VUKMANOVIĆ**, Jovan (1962): Svadba u Mrkovićima, *Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju* 2, Cetinje, str. 69-104.

WACE, Alan i THOMPSON, Maurice (1972): *The Nomads of the Balkans*. London - New York (pretisak iz 1914. godine).

WEIGAND, Gustav (1894): *Die Aromunen. Ethnologisch-historische Untersuchungen 2*. Leipzig.

ZUBAC-IŠTUK, Ruža (1994): *Narodno blago i običaji Livanjskog kraja*. Vinkovci.

Arhivski izvori:

Skraćenice za označavanje arhivske građe pojedinih etnoloških ustanova:

EZ FFZ SR = Etnološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu – stariji rukopisi

EZ FFZ NR = Etnološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu – noviji rukopisi

IEF = Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

NMB = Néprajzi Múzeum Budapest (Etnografski muzej u Budimpešti)

OEKA FFZ = Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet, Zagreb

ONŽO HAZU = Odbor za narodni život i običaje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb

ADŽAGA, Dubravka (1997): *Svadbeni običaji (Nuštar kod Vinkovaca)*. OEKA FFZ 125.

BONIFAČIĆ ROŽIN, Nikola (1952): *Hrvatske narodne pjesme priče i običaji kotara Poreč i okolice Rovinja*. IEF rkp 88.

BONIFAČIĆ ROŽIN, Nikola (1954): *Narodne pjesme i običaji kotara Knin*. IEF rkp 165.

BONIFAČIĆ ROŽIN, Nikola (1956): *Folklor Drniške krajine*. IEF rkp 162.

BONIFAČIĆ ROŽIN, Nikola (1955): *Folklor iz okolice Gospića*. IEF rkp 275.

BONIFAČIĆ ROŽIN, Nikola (1955): *Folklorna građa iz okolice Perušića i Otočca*. IEF rkp 276.

ČAKALIĆ, Ivo (1970): *Starine iz moga prastarog sela i našeg šokačkog kraja*. IEF rkp 801.

ČERNELIĆ, Milana (1987): *Svatovske časti (Sombor i okolica, okolica Subotice)*. EZ FFZ NR 87.

DEISINGER, Margit (1952): *Néphit és népszokások, népi játékok, népzene (bunyevác)*. NMB EA 3029.

DEISINGER, Margit (1952): *Néphit és népszokások (bunyevác)*. NMB EA 3031.

DEISINGER, Margit (1953): *Délszláv (bunyevác) szokás és népi hitvilág gyűjtés*. NMB EA 4023.

DEMIR, Senka (1994): *Svadbeni običaji Slavonske Posavine (posavska sela istočno od Slavonskog Broda)*. OEKA FFZ 28.

- DOMAČINOVIĆ**, Vlasta: *Svadba u Nuštru i Bošnjacima*. EZ FFZ SR 114.
- DUVNJAK**, Jela (1996): *Svadbeni običaji (Lipa kod Livna)*. OEKA FFZ 60.
- ILIĆ**, Josip (1960): *Narodna nošnja i običaji kod Šokaca u Bačkom Bregu*. ONŽO HAZU sign. NZ 112.
- JANJIĆ**, Stjepan (1959/60): *Svadbeni običaji u Vidovicama, kotar Brčki*. EZ FFZ SR 163.
- KEGALJ**, Danijela (1996): *Svadbeni običaji u Bošnjacima (Županja)*. OEKA FFZ 224.
- KESEJIC**, Antun (1950): *Svatovski običaji iz Bođana*. EZ FFZ SR 31.
- KRAUESEL**, Nada (1956): *Narodni običaji, zagonetke, praznovjerja i liječenje iz okolice Otočca*. IEF rkp 288.
- KRAVIĆ**, Milica: *Svadbeni običaji u Kraljevcima*. EZ FFZ SR 101.
- KREČAK**, Marko i **PAUN**, Anita (1996): *Svadbeni običaji u Donjim Andrijevcima*. OEKA FFZ 54.
- LASIĆ**, Ines (1997): *Svadbeni običaji Hrvata u Hrtkocima i Golubincima (Srijem, Vojvodina)*. OEKA FFZ 120.
- MARINKOVIĆ**, Ana (1995): *Svadbeni običaji (Rakitovica kod Donjeg Miholjca)*. OEKA FFZ 154.
- MARKOVIĆ**, Ivančica (1995): *Svadbeni običaji (Podvinje, Bukovlje, Vranovci, Tomica, Rastušje kod Slavenskog Broda)*. OEKA FFZ 27.
- MATOKOVIĆ**, Dubravka (1994): *Svadbeni običaji (Češljakovci i Golo Brdo u Požeškoj kotlini)*. OEKA FFZ 22.
- MILIĆEVIĆ**, Josip (1965-1967): *Folklor Sinjske i Vrličke krajine*. IEF rkp 758.
- MILIČIĆ**, Tanja (1995): *Svadbeni običaji (Okraj kod Drniša)*. OEKA FFZ 142.
- MOSER**, Antun: *Svadbeni običaji u Podgoraču (Slavonija)*. EZ FFZ SR 181.
- MUSTAPIĆ**, Zvonko: *Život i običaji u Lovreću*. EZ FFZ SR 75.
- NAKIĆ**, Ivona (1994): *Svadbeni običaji (Čilipi i Dubravka, Konavli)*. OEKA FFZ 24 .
- PERIĆ**, Zdenka (1995): *Svadbeni običaji u dva sela Đakovštine: Koritni i Đurđancima*. OEKA FFZ 147.
- PETROVIĆ**, Tihana (1985): *Običaji oko sklapanja braka (Vukojevci, Koška, Donja Motičina – Našice)*. EZ FFZ NR 47.
- PETROVIĆ**, Tihana (1987): *Svadbeni običaji (Šaptinovci - Našice)*. EZ FFZ NR 92.
- PETROVIĆ**, Tihana (1989): *Običaji oko sklapanja braka (Gorjani, Punitovci, Selci, Budrovci kod Đakova)*. EZ FFZ NR 145.
- PIŠONIĆ**, Mijo (1900?): *Svadbeni običaji u Slavenskom Kobašu prije 30. godina*. EZ FFZ SR 179.

SINOŽIĆ, Marina (1995): *Običaji od prosidbe do svadbe (Oriovac i Slavonski Kobaš kod Slavonskog Broda)*. OEKA FFZ 146.

ŠARIĆ, Ivana (1995): Svadbeni običaji (Drenovci i Strošinci, Srijem), OEKA FFZ 145.

ŠPANIČEK, Žarko (1986): *Običaji pri sklapanju braka (Draž i Gajić kod Belog Manastira)*. EZ FFZ NR 72.

ŠTIGLMAYER, Dinka (1996): *Svadbeni običaji (Zagrada kod Požege)*. OEKA FFZ 174.

TOMLJENović, Dragutin (1956): *Pastirski život i običaji u Velebitu*. IEF rkp 238.

USKOKOVIĆ, Sandra (1994): *Svadbeni običaji (Čilipi – Konavli; Točionik – Dubrovačko primorje)*. OEKA FFZ 23.

VOJNOVIĆ, Branislava (1984): *Običaji oko sklapanja braka (Brnaze, Dabar kod Sinja, Stari grad na Hvaru, Staro selo i Selca na Braču)*. EZ FFZ NR 37.

VUKOVIĆ, Marinko (1994): *Svadbeni običaji (Stupnički Kuti, Bebrina kod Slavonskog Broda)*. OEKA FFZ 40.

Neinventirani rukopisi i terenski zapisi

Skraćenica za označavanje neinventirane građe:

Dipl. r. – KH FFP SJP = Diplomski rad – Katedra za hrvatski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Pečuhu Sveučilišta Janus Pannonius

BATINKOV, Marija (1977): *Svadbeni običaji kaćmarskih Bunjevaca*. Dipl. r. – KH FFP SJP.

ČERNELIĆ, Milana (1983): *Terenski zapisi iz Mađarske (sela: Tukulja kod Budimpešte; Baja, Vancaga, Gornji Sentivan, Matević, Bikić, Aljmaš, Kaćmar, Gara u južnoj Mađarskoj)*.

ČERNELIĆ, Milana (1984): *Terenski zapisi iz Đurđina kod Subotice*.

ČERNELIĆ, Milana (1997): *Odabrane pojave iz svadbenih običaja bunjevačkih Hrvata kao izvor za proučavanje njihove etnogeneze* (doktorska disertacija). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

IŠPANOVIĆ, Marija: *Doprinos istoriji opštine Mátételke*. Dipl. r. – KH FFP SJP.

VIDAKOVIĆ, Antun (1973): *Narodni običaji bunjevačkog sela Gornji Sentivan*. Dipl. r. – KH FFP SJP.

THE SPECIFIC MODE OF GIFT-GIVING TO THE BRIDE IN BUNJEVAC WEDDING CUSTOMS

Summary

The author follows the trail of the specific mode of gift-giving to the bride – by offering her money for a kiss - among all the regional Bunjevac groups in the Podunavlje [Danube Basin] region, then leading on to the Littoral-Lika Bunjevac groups. By comparative analysis, she establishes the pattern of that phenomenon and its variants in the region of south-eastern Europe. The phenomenon is also characteristic to Vlach groups and to other early-settler peoples, while its territorial representation points to a permeation of the early-settler and Slavic cultural strata in the most southerly parts of south-eastern Europe, as well as to the directions of its later dissemination towards the west and the north, with the final concentrations of its manifestation being found precisely in the more prominently Bunjevac regions.

Key words: Bunjevac Croats / wedding customs